

ПСАЛМИ прокляття:

Пастирське застосування в умовах війни проти України

Анотація: Початок повномасштабної фази війни Росії проти України відкрив новий травматичний досвід для багатьох українських християн. Зіткнення з невмотивованою агресією, цинізмом та безглуздою жорстокістю поставило питання – як з цим всім справлятися. Стаття пропонує звернутися до так званих «псалмів прокляття», текстів, об'єднаних спільною темою прохання про відплату тим, хто діють несправедливо. Стаття аналізує контекст, функції і богослов'я псалмів прокляття, а також розглядає їх з перспективи пастирського застосування в умовах агресивної війни Російської Федерації проти України.

Ключові слова: *Псалми прокляття, прокляття, справедливість, відплата, молитва*

Title: *Imprecatory psalms: pastoral use in the context of the war against Ukraine.*

Abstract: The beginning of the full-fledged phase of Russia-Ukraine war caused new traumatic experience for many Ukrainian Christians. Facing unjustified aggression, cynicism and mindless cruelty posed a question how to deal with all that. The article proposes to turn to so called “imprecatory psalms”, texts with common topic of petition for retribution to those who act unjustly. In the article the context, functions and theology of imprecatory psalms are analysed; it also considers them from the perspective of pastoral application in the conditions of aggressive war of Russian Federation against Ukraine.

Keywords: *Imprecatory psalms, curses, justice, retribution, prayer*

Олександр Гейченко, PhD, доктор філософії, ректор Одеської богословської семінарії (Одеса, Україна). ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0677-3456>

Вступ

◆ Напевне, багато хто відчував певне здивування, збентеження чи навіть сором, натикаючись на сторінках Біблії на тексти, що містять в собі побажання негараздів та смерті ворогам (Пс. 57:7-9; 68:23-26^[1]); заклики до помсти (Пс. 82:10-12; 94:1-2), вираження ненависті до супротивників (Пс. 136:8-9). Разом з повеліннями винищити племена Ханаану^[2] та так званими «текстами жаху»^[3] вони складають чи не найбільшу проблему для інтерпретації Біблії як християнського Писання.^[4] Досить виразно такі тексти представлені в Псалтирі і носять назву «псалмів прокляття» (далі – ПП).^[5] Саме на цих текстах і сфокусована ця стаття.

Досвід реальності, спричиненої розпочатими Російською Федерацією військовими діями проти України, поставив переважну більшість українських віруючих перед абсолютно новою реальністю – підступною, цинічною, безглуздою війною та жорстокістю, спрямованою не лише проти військових, а й проти цивільних. Ця нова реальність викликала цілу бурю емоцій і думок, з якими більшість людей не знали, що робити. Зустріч з новою реальністю призвела до суттєвої переоцінки довоєнного досвіду духовного життя та тих практик, до яких звикли українські віруючі. Споглядання, дотичність та занурення у страждання, страх та безсилість перед жахом і болем війни спонукає шукати слова, які допомогли би назвати свій досвід, осмислити його, висловити нові емоції та переадресувати все те, що накопичилося всередині за ці декілька місяців. І тут в нагоді можуть стати псалми, в яких описано і висловлено досвід, схожий на те, з чим стикаються наразі більшість українських віруючих.

В цій статті я виходжу з переконання, що наявність у біблійному каноні та у досвіді народу Божого таких текстів як псалми прокляття може

^[1] Тут і далі нумерація псалмів подається за грецьким текстом Старого Завіту – О.Г.

^[2] C.S. Cowles et al., *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide* (Grand Rapids, MI: Zondervan, 2003).

^[3] Phyllis Trible, *Texts of Terror: Literary-Feminist Readings of Biblical Narratives* (London: SCM, 2002).

^[4] Про аспекти насилля у Старому Завіті див. M. Daniel Carroll R. and J. Blair Wilgus, eds., *Wrestling with the Violence of God: Soundings in the Old Testament*, Bulletin for Biblical Research Supplement 10 (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2015). Це часто було приводом для звинувачення християнства чи релігійних вірувань та практик Біблії у кровожерливості і відсутності гуманізму, див. W. W Davies, 'The Imprecatory Psalms', *The Old and New Testament Student* 14, no. 3 (1892): 154; Nancy L. deClaissé-Walford, 'The Theology of the Imprecatory Psalms', in *Soundings in the Theology of Psalms: Perspectives and Methods in Contemporary Scholarship*, ed. Rolf A. Jacobson (Minneapolis, MN: Fortress, 2008), 78–79.

^[5] Так Brent Stroum відносить до ПП Пс. 57, 68, 82, 93, 108, 136, хоча звертає увагу також на Пс. 5:5-6, 9-10; 11:4-5 та 138, див. B. A. Strawn, 'Imprecation', in *Dictionary of the Old Testament Wisdom, Poetry & Writings*, ed. Tremper Longman III and Peter Enns, A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship (Downers Grove, IL: IVP Academic, 2008), 316–17. Ненсі Деклесс-Волфорд включає Пс. 11, 57, 82, 93, 108, 128 та 136, див. deClaissé-Walford, 'The Theology of the Imprecatory Psalms', 77.

допомогти українським віруючим впоратися з негативним багажем, що його війна та її жахи полишають за собою в серцях та житті людей. Це переконання спирається на розуміння, що одна з головних функцій Псалтирі – спонування до наслідування певному образу дій і втілення в своєму житті практик, відображених у житті народу Божого, як ми пізнаємо це з Псалтирі. Стаття є скромною спробою осмислити контекст, функції та богослов'я псалмів прокляття, спираючись на сучасну біблістику, а також поглянути на них з перспективи пастирського застосування в умовах агресивної війни Російської Федерації проти України.

В статті спочатку буде розглянутий контекст, в якому виникли ПП, та їх можливі функції у біблійному каноні. У другому розділі в фокусі буде зміст та головні теми ПП, а також рецепція ПП християнськими богословами. Все це підготує ґрунт до фінальних пропозицій щодо застосування ПП в умовах переживання наслідків війни проти України.

ПСАЛМИ ПРОКЛЯТТЯ: КОНТЕКСТ І ФУНКЦІЇ

В цьому розділі окреслено широкий контекст, в якому слід розуміти ПП, і означені можливі функції цих псалмів.

Контекст функціонування псалмів прокляття

◆ Достатньо поширене негативне або скептичне ставлення до ПП пов'язане з тим, що вони сприймаються як особисте відношення до ворогів, яке оцінюється з перспективи більш сучасних умов та етики. Саме тому важливо усвідомити, в якому історичному, культурному і богословському контексті виникли і функціонували ПП.

З точки зору форми ПП навряд чи можна віднести до якогось особливого жанру. Строго кажучи, псалмів прокляття як жанру не існує. Є просто так звані псалми плачу, ламенти, або скарги, індивідуальні чи колективні.^[6] У своїй типології псалмів Волтер Брюггеман об'єднує їх у три категорії: псалми орієнтації, псалми дезорієнтації і псалми реорієнтації.^[7] Плачі з більш виразно представленим елементом прохання про відплату ворогам відносяться до псалмів дезорієнтації.^[8] Для зручності я все ж буду називати такі псалми псалмами проклять через їх головний елемент. Саме цей елемент (прокляття) і є каменем спотикання для багатьох

^[6] C. C. Broyles, 'Psalms of Lament', in *Dictionary of the Old Testament Wisdom, Poetry & Writings*, ed. Tremper Longman III and Peter Enns, A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship (Downers Grove, IL: IVP Academic, 2008), 384–99.

^[7] Walter Brueggemann, *The Message of the Psalms: A Theological Commentary* (Minneapolis: Augsburg, 2007).

^[8] Daniel Michael Nehrbass, *Praying Curses: The Therapeutic and Preaching Value of the Imprecatory Psalms* (Eugene, OR: Pickwick, 2013), 4–5.

сучасних читачів. Але що ж таке прокляття і як воно функціонувало у часи Старого Завіту?

Дуглас Стюарт, визначаючи прокляття говорить, що «проклинати – це передрікати, бажати, молитися про спричинення складнощів або негараздів особі чи речі».^[9] А власне прокляття це – «вираження такого передбачення, побажання, молитви або причинно-наслідкових зв'язків чи результат цього».^[10] Слід усвідомити, що прокляття були однією з мовленневих форм, що нерозривно пов'язана з повсякденним життям та практиками. Brent Strohn наголошує, що «прокляття – це форма мовлення древнього світу. Вона присутня в Писанні тому, що Ізраїль (і Біблія) існували в тому древньому світі, та були його частиною, а також частиною багатьох форм мовлення та інших культурних аспектів».^[11] До речі, прокляття як форма присутні не лише в літературі Стародавнього Близького Сходу чи у Старому Завіті, вони також є частиною Нового Завіту, ба більше – звучать з вуст самого Ісуса (Мк. 11:12-14, 20-25; Мт. 21:18-22) та мучеників (Одк. 6:10). Таким чином, мовленнева форма прокляття не обмежується виключно Старим Завітом. Вона є частиною більш широкого історичного контексту і досвіду.

Це означає, що навіть такий аспект життя, як релігія не був позбавлений цієї мовленневої практики. Так, ми бачимо, по-перше, що прокляття присутні в завітних формулюваннях (3 М. 26:14-39; 5 М. 27:11-26; 28:15-68; 30:17-19), де вони проголошувалися проти тих, хто не виконував умови завіту та пожинав наслідки цього непослуху. По-друге, прокляття вживалися в контексті пророчого проголошення суду проти тих, хто противився правлінню Господа (Єр. 11:3-4; Мих. 2:1-3). Нарешті, прокляття були частиною проголошення персональних обітниць та клятв, або укладання особистих завітів між різними індивідами (1 Сам. 3:17; 14:24; 2 Сам. 3:9).^[12]

Важливо, що прокляття як повсякденна мовленнева форма суттєво відрізняється від псалмів проклять.^[13] Прокляття в широкому сенсі це акцентована мовленнева форма і практика, що спрямована проти іншої людини, тоді як псалми прокляття майже завжди звернені до Бога. Таким чином, прокляття іншого передбачає, що бажані негаразди майже автоматично спіткають тих, проти кого вони спрямовані. Що стосується молитви про відплату, то оскільки вона спрямована до Бога, то прохання про негаразди залишається на його розсуд та залежать від

^[9] Douglas Stuart, 'Curse', in *Anchor Bible Dictionary*, ed. David Noel Freedman, vol. 1 (New York: Doubleday, 1992), 1218.

^[10] Stuart, 1218.

^[11] Strawn, 'Imprecation', 316.

^[12] Strawn, 316.

^[13] Нербасс не розрізняє прокляття та псалми проклять, Nerbass, *Praying Curses*. Іншу типологію див. Pierre Gilbert, 'The Function of Imprecation in Israel's Eighth-Century Prophets', *Direction* 35, no. 1 (Spring 2006): 44–58.

його волі і кінцевого рішення. Тобто, результат псалма прокляття не є автоматичним. Можливо саме тому у Біблії немає культових проклять чи заклять, а міститься молитва до Бога про відплату.

Псалми прокляття існували в певному світоглядному контексті. Люди, які намагалися навести прокляття, мислили в магічних категоріях, коли певна вербальна формула чи послідовність дій незмінно призводить до бажаного результату. Але слід зазначити, що, по-перше, слова прокляття самі по собі не мали сили – негативні реакції чи побажання були безсилими, незаслужені прокляття не могли здійснитися (Прип. 26:2). Дуглас Стюарт стверджує, що проголошення прокляття проти невинного робить сам акт незаконним, хоча заслужене прокляття є цілком доречним.^[14] Законна відплата тісно пов'язана з завітними обітницями та настановами Господа. До Бога звертаються по справедливості і молять про те, щоб Він діяв відповідно до Свого одкровення.^[15]

По-друге, прокляття могло здійснитися лише завдяки тому, хто мав на це сили та повноваження. Тобто, прокляття мали бути санкціоновані божеством. Саме в цьому контексті, вочевидь, слід розглядати третю заповідь Декалогу, як «заборону на використання імені ЙХВХ у необґрунтованих прокляттях».^[16] По-третє, як вже було зазначено вище, дуже часто у Старому Завіті прокляття є невід'ємною частиною завітних відносин та зобов'язань, тобто, наслідком розриву цих відносин та невиконання зобов'язань.

Ще одним важливим елементом для розуміння контексту, в якому існували і функціонували ПП, є уявлення про відплату або Божий гнів та справедливості у Старому Завіті. Brent Strohn відзначає, що «прокляття використовується лише тоді, коли визнають або очікують провал людських ресурсів».^[17] Мова йде про неможливість відновити справедливість інструментами судочинства чи влади. Характерно, що прохання про відплату та захист походили від тих, хто знаходився у найбільш вразливому положенні та не мав сили чи засобів, щоб захиститися і дати відсіч ворогу. Ось як про це пише Джон Дей: «у спільноті Ізраїлю, як і на Стародавньому Близькому Сході законне прокляття було проявом людської безсилості. Воно використовувалось, коли люди не могли адекватно допомогти собі або захиститися. Цей зойк був голо- сом пригнобленого, жертви та несправедливо звинуваченого. Він був спрямований проти впливових або непідсудних кривдників. Дійсно, законне прокляття було актом віри, що Божа жага до справедливості, як вона виражена у Законі і етичному вченні релігії буде відображена

^[14] Stuart, 'Curse', 1218.

^[15] Kit Barker, *Imprecation as Divine Discourse: Speech-Act Theory, Dual Authorship, and Theological Interpretation*, Journal of Theological Interpretation Supplement 16 (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2016), 152.

^[16] Strawn, 'Imprecation', 316.

^[17] Strawn, 316.

у реальному житті».^[18] В таких ситуаціях надія на Боже втручання та прохання про Його захист і відплату залишались єдиним виходом. Оскільки справедливість вважалась вищою цінністю, то відновити її міг лише той, хто виступав її гарантом. Саме тому відплата належить Богу і з цього принципу виходять автори ПП.

З точки зору Еріха Ценгера при інтерпретації ПП слід враховувати дві речі: по-перше, те, що сама концепція Божого гніву нерозривно пов'язана з особистою любов'ю Бога та залежить від неї, а також від взаємодії Бога з Його народом. Гнів Божий має персональну природу та пов'язаний з Його милістю. По-друге, якщо милість і гнів Божий пов'язані, то вони мають залежати від вищого божественного атрибуту – справедливості, яка стосується ситуації тут і зараз.^[19] Таким чином, наявність здійсненої справедливості свідчить про Бога. Не дивно, що часто вороги у ПП отожднюються як вороги Бога, оскільки Псалтир в цілому і ПП зокрема ставлять читача у ситуацію вибору: слідувати за Господом і вклонятися Йому або стати на бік нечестивих.^[20] ПП – це молитва про унаочнення в реальному житті фундаментального принципу: добра поведінка винагороджується, а злочинна – наказується.

Таким чином, прокляття загалом і псалми прокляття як окремий прояв цієї мовленнєвої практики набувають сенсу при усвідомленні загального світоглядного та богословського контексту, в якому вони виникли і функціонували. Намагання прочитувати цю практику з перспективи сучасного світогляду та етичних настанов призводить до невірного тлумачення ПП. У наступному підрозділі я сфокусуюсь на функціях ПП у біблійному контексті.

Функції псалмів прокляття

◆ Наявність ПП у біблійному каноні безперечно натякає на те, що згідно думки тих, хто брав участь у формуванні остаточного вигляду Псалтирі а також у формуванні канону Старого Завіту, у цих текстів є певні функції. Саме тому вони залишилися у тексті Святого Письма, що дійшов до нас. Історично дехто намагався протиставити мстивого та жорстокого Бога Старого Завіту люблячому і милостивому Богу Нового Завіту.^[21] Сучасні дослідники псалмів намагаються здолати цю

^[18] J. Day, *Crying for Justice: What the Psalms Teach Us About Mercy and Vengeance in an Age of Terrorism* (Grand Rapids: Kregel, 2005), 36-37. Цит. за Barker, *Imprecation as Divine Discourse*, 152.

^[19] Цит. за Gary A Anderson, 'King David and the Psalms of Imprecation', *Pro Ecclesia: A Journal of Catholic and Evangelical Theology* 15, no. 3 (2006): 269.

^[20] Barker, *Imprecation as Divine Discourse*, 134.

^[21] Joel M. LeMon, 'Saying Amen to Violent Psalms: Patterns of Prayer, Belief, and Action in the Psalter', in *Soundings in the Theology of Psalms: Perspectives and Methods in Contemporary Scholarship*, ed. Rolf A. Jacobson (Minneapolis, MN: Fortress, 2008), 99–100.

криву дихотомію через теологічну інтерпретацію псалмів а також через усвідомлення їх ролі у формуванні спільноти вірних і практичного життя віруючих відповідно до цілісного Божого одкровення.^[22] Нижче я розгляну деякі з функцій ПП.

Як зазначалося вище, ПП слід інтерпретувати в рамках ствердження Божої справедливості. А оскільки ПП виникали в умовах провалу людських інституцій, що відповідали за встановлення та здійснення справедливості, ці тексти, по-перше, є способом виразити прохання про відновлення справедливості. В цьому сенсі ПП діють дидактично, навчаючи тих, хто опинився у схожих обставинах, правильно просити про відновлення справедливості. Кіт Баркер характеризує ПП як «молитви безсилих»,^[23] тому що вони звернені до Бога, як до гаранта справедливості, оскільки лише він міг відновити порушену справедливість, та лише від Нього можна очікувати справедливої відплати тим, хто діє нечестиво. Brent Strohn в свою чергу нагадує, що «[п]рокляття виникають не просто з гніву чи ненависті, а скоріш зі складної суміші цих почуттів, а також, що глибше, – з печалі та туги попри ненависть і гнів».^[24] Безперечно, печаль та туга викликані відсутністю справедливості або усвідомленням, що відплата нечестивим ще не звершилася.

З очікуванням відновлення справедливості пов'язана наступна функція ПП – катарсично-терапевтична. Це дія псалмів по відношенню до тих, хто їх початково укладав.^[25] Розуміння такої функції ПП безперечно отримує імпульс від сучасних уявлень про психологію, згідно з якими витіснення жорстоких думок на периферію свідомості або їх консервація можуть призвести до трагічних наслідків як з точки зору психічного здоров'я самої людини, так і до погіршення її відносин з Богом. Вважається, що проходження через катарсис допомагає звільнитися від болю тим, хто сильно і несправедливо постраждав. Волтер Брюггеман дещо поєднує першу та другу функції, стверджуючи: «коли відплата передана Богові, то той, хто говорить, дещо звільняється від її сили».^[26] У свою чергу Патрік Міллер формулює цей акт як намагання «відпустити» та «утримати».^[27] Оскільки ПП є мовленнєвою практикою, це означає, що головна боротьба відбувається у сфері відношення мовця до обставин та реакції на дії ворогів. Висловити почуття означає дозволити гніву

^[22] Gordon J. Wenham, 'Ethics of the Psalms', in *Interpreting the Psalms: Issues and Approaches*, ed. David G. Firth and Philip S. Johnston (Leicester, UK: IVP, 2005), 175–94.

^[23] Kit Barker, 'Psalms of the Powerless: A Theological Interpretation of Imprecation', in *Stirred by a Noble Theme: The Book of Psalms in the Life of the Church*, ed. Andrew G. Shead (Nottingham: Apollos, 2013), 205–29.

^[24] Strawn, 'Imprecation', 318.

^[25] Walter Brueggemann, *Praying the Psalms: Engaging Scripture and the Life of the Spirit*, 2nd ed. (Eugene, OR: Cascade, 2007), 66; LeMon, 'Saying Amen to Violent Psalms', 100.

^[26] Brueggemann, *Praying the Psalms*, 67.

^[27] LeMon, 'Saying Amen to Violent Psalms', 100.

піти від прохача до Бога, який чує усі молитви, а з іншого боку утримати гнів та прокляття, не дозволяючи жорстокості вийти в публічну сферу та трансформуватися в агресивні дії. Brent Strohn зазначає, що в такому разі «молитва прокляття стає молитвою за ворогів, хоча і не зовсім такою, як очікувалось».^[28] До того ж, через ці тексти ми отримуємо доступ до досвіду інших людей, який вчить нас співчуттю та надає правильні слова для вираження своїх переживань у подібних ситуаціях.

Волтер Брюггеман відзначає, що ПП можуть також функціонувати як дзеркало, дозволяючи спільноті розпізнати ненависть в собі: «Псалми є актами самопізнання, які проникають за фасад благодушної люб'язності».^[29] Саме після розпізнання такої ненависті, вважає Брюггеман, автор може пройти через неї, передавши її Богу в молитві про відплату та милість Бога.^[30] Функція ПП як дзеркала допомагає усвідомити свою ненависть але разом з тим залишає відкритим питання, наскільки такі молитви є законним способом молитися. Сам Брюггеман дещо скептично ставиться до ПП як законного і праведного способу молитися в певних обставинах.

Нарешті, ПП безпосередньо пов'язані з такою функцією Псалтирі як формування вірувань та способу дій. Джоел Лемон говорить про це, спираючись на древню максиму *lex orandi lex credendi* («закон молитви – це закон віри»), відповідно до якої літургійна практика формує або щонайменше суттєво впливає на вірування спільноти. Він додає до цього ще один вимір – етичний чи поведінковий, стверджуючи, що Псалтир як літургійна книга молитов народу Божого покликана не лише заохочувати до літургійних дій (молитви та поклоніння), не лише впливати на формування певних релігійних переконань (вірувань), а й формувати правильне життя та реакції на різні обставини (дії та поведінка). Таким чином, древня максима розширюється, включаючи діяльнісний компонент: *lex orandi, lex credendi, lex agendi* («закон молитви – це закон віри та закон дій»)^[31] Лемон підсумовує це наступним чином: «взаємозв'язок моделей молитви, вірування і дії складає неявний принцип, що лежить в основі всієї книги Псалмів».^[32]

Таким чином, остання функція ПП вбирає в себе першу – навчання висловлювати прохання про відновлення справедливості, і другу – правильне висловлювання болю і гніву. З цього можна зробити висновок, що наявність ПП у біблійному каноні відповідає завданню формування народу Божого та його повсякденних практик відповідно до головної цілі (*telosy*) – ввести людей у переображуючі відносини з Триєдиним Богом.

^[28] Cf. Strawn, 'Imprecation', 318.

^[29] Brueggemann, *Praying the Psalms*, 66.

^[30] Brueggemann, 80–81.

^[31] LeMon, 'Saying Amen to Violent Psalms', 93–97.

^[32] LeMon, 97.

ПСАЛМИ ПРОКЛЯТТЯ: ТЕМИ, БОГОСЛОВ'Я ТА РЕЦЕПЦІЯ

В цьому розділі запропоновано стислий огляд основних та повторюваних тем а також образів, типових для ПП. Також в розділі обговорюється спектр рецепції до ПП.

Теми та богослов'я псалмів прокляття

◆ Пс. 57 – це особистий плач, який містить в собі закид корумпованим суддям чи можновладцям щодо їх безпосередніх обов'язків, які вони не виконують, та прохання до Бога про відновлення справедливості і втручання у справи автора псалму. Текст зображує суддів нечестивими, оскільки вони не говорять правду, виношують у серці несправедливість, діють нечестиво і судять криво (57:2-4). Вони свавільні від народження. Автор порівнює їх з глухою змією, яку намагаються заколисати заклинателі (57:5-6). Саме через її глухоту неможливо уникнути її отрути – вона не піддається заколисуванню. Автор звертається до Бога з проханням про відплату, оскільки Він – єдиний гарант відновлення справедливості (57:7-19). Метафора ніг праведника, омочених у крові нечестивих – це образ повної поразки нечестивих та отриманої перемоги.^[33] Заключна фраза псалма пояснює мотивацію звернення до Бога – інші люди побачать відновлення справедливості Богом, вони переконуються, що Він царює, і що життя та образ дій праведних винагороджується (57:12).

Пс. 68 – особистий плач людини, яка опинилась у скрутних обставинах. Скоріш за все, мова йде про хворобу чи навіть передсмертний стан. Автор визнає, що Бог дозволив цьому відбутися, але ніде не натякає, що цей стан – результат власних гріховних дій. Навпаки, він говорить, що проти нього ворогують через те, що він обрав Божий образ життя і дій (68:8-10, 12-13). Ситуація ускладнена тим, що його оточують вороги, які ненавидять (68:5), носять (58:13) та очікують його погибелі (58:19). Навіть рідні відвернулися від автора (58:9), а замість співчуття він отримує від них жовч та оцет (68:22). Прохання про відплату спирається на те, що оточуючі замість співчуття погіршують і без того складне становище автора (68:27). Прохання про визволення також звернене до Бога (68:30-31) та має на меті дидактичну функцію – коли Бог визволить страждальця, всі інші, хто йде дорогою праведності, прославлять Бога і надихнуться цим прикладом (68:33), оскільки Бог завжди на стороні нужденних (68:34). Псалом завершується вираженням віри в остаточну перемогу тих, хто обрав шлях праведності та служіння Богові (68:36-37).

Пс. 82 – це колективний плач з приводу військової загрози народу Божому, проти якого зібралася коаліція ворожих язичницьких народів

^[33] Samuel Terrien, *The Psalms: Strophic Structure and Theological Commentary*, Eerdmans Critical Commentary (Grand Rapids, MI; Cambridge, UK: Eerdmans, 2003).

(82:6-9). Текст протиставляє народи як ворогів не лише Ізраїлю а й Бога (82:3-5). Дії, спрямовані на винищення народу Божого сприймаються як дії проти Господа. Автор псалму апелює до дій Бога в історії народу Божого, коли інші вороги були знищені та посоромлені (82:10-13). Він повністю покладається на Бога і звертається до Нього як до Господа завіту, царя над усіма народами, єдиного Господа всього (82:19). Головна мета про яку молить автор – навернення народів до Господа (82:17, 19).

Пс. 93 – цей псалом одночасно поєднує колективний та індивідуальний плач, об'єднаний темами Божої справедливості (93:1-2, 20-21) і захисту (93:14, 17-18, 22). Автор явно протиставляє тих, хто належать Господу, оскільки є Його вірними і, разом з тим, немічними, яких пригноблюють вороги (93:5). Ці люди – Божий народ та Його спадщина (93:14). В основу звернення покладено фундаментальне переконання – «Господь є Богом відплати» та «Суддею землі» (93:1-2). Він – основа та гарант правосуддя (93:15), який не має нічого спільного з престолом беззаконня (93:20). Завершується псалом твердим переконанням у відплаті нечестивим, як і на його початку (93:23). Звернення псалмоспівця до власного досвіду визволення є ілюстрацією його головної тези – «Господь є Богом відплати», та доказом того, що те ж саме відбудеться на національному рівні.^[34] Справедливість і Боже правління отримують повну та остаточну перемогу над нечестивими.

Пс. 108 вважається одним з найбільш виразних ПП. Строго кажучи, це індивідуальний плач, в якому міститься заклик до відплати (108:6-19).^[35] Звернення відбувається в контексті несправедливого суду чи необґрунтованих звинувачень або безпідставних нападів на адресу автора (108:2-5). Попри складну ситуацію, можливо обтяжену хворобою чи психологічним і фізичним виснаженням автора (108:22-25), він звертається до Бога за захистом (108:21, 26). Він переконаний, що незаслужені прокльони не відбудуться, а безпідставні звинувачення розсіплються (108:27), якщо Бог благословить його. Справедливий Бог просто не допустить, щоб над слабим і пригнобленим відбувся кривий суд. Навпаки, обвинувачі вкриються ганьбою (108:29). Псалом завершується твердженням, що Господь завжди на стороні пригноблених та несправедливо звинувачених (108:31).

Пс. 136 – це колективний плач, в якому згадується перебування ізраїльтян у Вавилонському полоні. Пам'ять про полон, знуцання місцевих жителів (136:1-3) тільки посилювали гіркоту страждань, що випали на долю полонених. Автор звертається до Бога з проханням відплатити жителям Едому (136:7) та вавилонянам (136:8-9) за руйнування і жорстокості по відношенню до ізраїльтян. Він просить Бога «відплатить ... тим самим»

^[34] Terrien.

^[35] Деякі коментатори вважають, що псалом містить цитату слів, ворогів автора. Див. відповідний коментар у С. Hassell Bullock, *Psalms: Volume 2, Teach the Text Commentary Series* (Grand Rapids, MI: Baker Books, 2017); cf. Terrien, *The Psalms*.

своїм ворогам. І хоча Бог – це Суддя народів і Той, хто здійснює справедливість у цьому світі, псалом містить сувору нотку реалізму, оскільки справедливість може здійснюватися руками людей, яких автор псалма називає блаженними.

Огляд ПП підтверджує викладену у першому розділі думку про те, що ПП суттєво відрізняються від практики прокляття у побуті. Головна відмінність – вони звернені до Бога, який є гарантом здійснення і відновлення справедливості. Друга принципова відмінність полягає в тому, що це молитви вразливих, які передають Богу свою справу і від Нього очікують відплату і ствердження справедливості. Нарешті, ці молитви є проханнями про рівнозначну відплату за ті страждання та жахи, які їм спричинили вороги. Можливо саме яскрава, емоційна та багата на образи мова заважає сучасному читачу ПП побачити ці фундаментальні положення і усвідомити їх практичну цінність. Саме тому існує цілий спектр підходів до рецепції та інтерпретації ПП, які є предметом розгляду у наступному підрозділі.

Рецепція псалмів прокляття

◆ Загальним місцем є твердження, що ПП були і залишаються певним викликом для християнських коментаторів Святого Письма.^[36] Вочевидь так було не завжди і не для всіх.^[37] Для деякого ці тексти є доволі звичними і нормальними, ба більше – необхідними. Наразі слід констатувати наявність спектра підходів, які можна звести до п'яти підходів.^[38]

По-перше, дехто пропонує **відкинути ПП як неактуальні**. Це передбачає, що частини або всі ПП треба ігнорувати чи вилучити з літургійної практики. Так, Гері Андерсон вказує, що навіть така фундаментальна практика католицької церкви як добові читання з Псалтирі, що походить ще з часів зародження чернецтва, зазнала трансформації. ПП перестали бути обов'язковими для читання священниками та монахами, а також для повсякденного релігійного життя.^[39] Як виглядала би версія Святого Письма, якщо б ці тексти прибрали? Безперечно, це призвело б до «стерилізації» Біблії, до утворення певної штучної версії, яка не має нічого спільного з одкровенням, що зафіксоване у каноні Святого Письма.

^[36] Так, Беда Преподобний (бл. 673 – 735) замість звичайного закінчення Пс. 137 – «Блажен, хто ухопить та порозбиває об скелю і твої немовлята» вставив фразу «Блажен муж, який боїться Господа», див. Susan Gillingham, *Psalms through the Centuries*, vol. 1, Blackwell Bible Commentaries (Chichester: Wiley-Blackwell, 2012), 60–61. Перелік та пояснення різних інтерпретаційних траєкторій прочитання ПП див. Nehrbass, *Praying Curses*.

^[37] Див. W. A. Jarrel, 'The Imprecatory Psalms', *Review & Expositor* 19, no. 4 (1922): 460–64.

^[38] Викладене нижче узагальнення запозичене у Barker, 'Psalms of Powerless'; Barker, *Imprecation as Divine Discourse*, 129–32.

^[39] Anderson, 'King David and the Psalms of Imprecation', 267; cf. deClaise-Walford, 'The Theology of the Imprecatory Psalms', 84.

Напевно наявність таких текстів в межах біблійного канону слід розглядати не як проблему для інтерпретації, а як інструмент, спрямований на виконання певної функції у формуванні народу Божого, оскільки «усе Писання Богом надхнене, і корисне до навчання, до докору, до направи, до виховання в праведності, щоб Божа людина була досконала, до всякого доброго діла готова» (2 Тим. 3:16). Навряд чи можна погодитись з практикою вилучення ПП та свідомого звуження досвіду, який відображено у біблійних книгах. В результаті таких дій звужується можливість творчого переосмислення ситуацій, в яких опиняються сучасні віруючі, та переспрямування їх відчуття та думок у русло наслідування біблійним моделям поведінки і реакції.

Разом з тим, як вже було зазначено вище, неможливо заперечувати, що ПП є частиною біблійного канону. Тому другий підхід – **визнати ПП канонічними, але сприймати їх як недоречні для християн**. Існує три варіації цього підходу: а) прокляття є вираженням старозавітної віри та обітниць, які неприйнятні для церкви оскільки не вписуються в новозавітну концепцію любові до ворогів;^[40] б) прокляття розкривають жахливу реальність гріховного людства та мають бути відкинутими, як про це говорив К. С. Льюїс;^[41] в) прокляття не можна використовувати в особистих молитвах, оскільки лише Христос є легітимним молитовником цих текстів.^[42] За такого підходу ПП так чи інакше витісняються на периферію повсякденних практик християн та майже випадають з їх досвіду. Дуже складно включати в свої практики те, що вважається недоречним для християнина або відноситься лише до молитовної практики самого Христа.

До цього погляду слід віднести погляди тих, хто вважає, що вчення Нового Завіту вносить суттєву корективу у старозавітну практику, відображену у ПП. Як було зазначено вище у підрозділі «Контекст функціонування псалмів прокляття», богослови розрізняють прокляття і псалми прокляття, які є зверненням до Бога про відновлення справедливості. Це фактично виключає інтерпретацію ПП як вираження особистої помсти. Таким чином, заборона проклинати та заохочення благословляти ворогів не протирічить зверненню до Бога про справедливість. Прикладом того, що протиріччя відсутнє, є звернення мучеників про помсту за їх невинно пролиту кров (Одк. 6:10). У відповідь на цей заклик Бог просить їх зачекати, запевняючи, що суд над гнобителями відбудеться. Заповідь любити ворогів і благословляти їх, подекуди не заважала таким людям, як апостол Павло дуже різко ставитися до тих, хто викривляв євангеліє

^[40] Anderson, 'King David and the Psalms of Imprecation', 268; cf. deClaisse-Walford, 'The Theology of the Imprecatory Psalms', 78–79.

^[41] К. С. Льюїс, 'Размышления о псалмах', in *Собрание сочинений К. С. Льюиса*, vol. 8 (М.: СПб: Фонд о. Александра Меня; Библия для всех, 2000), 277–83.

^[42] Про це див. Дитрих Бонхеффер, *Псалтирь – библейский молитвенник. О душепопечении* (М.: Центр 'Нарния', 2006).

(Гал. 1:8-9). Слово «анатема» означає – «хай буде проклятий». Підсумовуючи, можна зазначити, що Новий Заповіт містить заклики любити ворогів та благословляти їх, та одночасно заклик до здійснення Божої волі, ствердження Його царства та панування справедливості. Наявність таких тверджень не скасовує повністю головний мотив псалмів прокляття.

Третій підхід – **сприймати ПП як необхідну, але неправедну відповідь**. ПП є корисним і необхідним способом впоратися з ненавистю та знайти з неї вихід. Треба зауважити, що окрім приналежності до канону, ці тексти є частиною молитов народу Божого, зібраних у найбільш популярній частині Біблії – Псалтирі. Це означає, що зафіксований у каноні досвід духовного життя враховує та відображає будь-які життєві ситуації чи виклики. До того ж відомо, що Святе Письмо досить відверто та щиро говорить про всі спектри людського досвіду, включно з емоціями.^[43] Тому при інтерпретації цих текстів необхідно враховувати обидві реальності – біблійного канону та людської реальності.^[44]

Четвертий підхід – **сприймати ПП як молитви проти гріха, а не проти грішника**. В межах цього підходу ПП є канонічним та доречним вираженням, однак вони спрямовані проти гріха в цілому, а не проти грішників. Такі тексти – це заклик до Бога судити гріх. Відповідно до такого погляду ПП непрямым способом вказують на хрест та прощення, завдяки яким Бог вирішив проблему прокляття. Насправді дуже важко провести розрізнення між грішником і гріхом. До того ж самі тексти і повсякденний досвід вказують на наявність уособленого та конкретного зла, а не якоїсь абстрактної категорії. Більш того, такого явища як абстрактний гріх просто не існує. Це завжди конкретні дії певних людей.

П'ятий підхід стверджує, що **ПП це праведна відповідь**. ПП сприймаються як канонічні та доречні відповіді у схожих ситуаціях. Він спирається на теорію мовленнєвих актів (*speech-act theory*),^[45] запропоновану Дж. Л. Остін.^[46] Остін розрізняв три види лінгвістичних дій: *локутивний* акт – вимовляння слів; *ілокутивний* акт – це те, що мовець робить з допомогою слів (значення речення); *перлокутивний* акт – як мовлення впливає на аудиторію. Таким чином, певний акт мовлення (локуція) містить в собі певні інтенції (ілокуції), які визначаються з огляду на контекст мовлення та вплив, який воно здійснює на цільову аудиторію. Баркер додає сюди думку про те, що тлумачення актів мовлення повинно мати на меті визначення ілокуції людського автора чи редактора, а також ілокуції, що їх здійснює Бог.^[47]

^[43] Strawn, 'Imprecation', 318.

^[44] Brueggemann, *Praying the Psalms*, 64–65.

^[45] Детально див. Barker, *Imprecation as Divine Discourse*, 11–35; 66–104. Стило див. Barker, 'Psalms of Powerless', 210–11.

^[46] J. L. Austin, *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955* (Oxford: Clarendon, 1962).

^[47] Barker, 'Psalms of Powerless', 211.

З богословської точки зору цей погляд ґрунтується, перш за все, на факті включення ПП у канон Писання як такі, що відповідають його теологічному підґрунтю.^[48] Формування Псалтирі як книги було цілком цілеспрямованим та послідовним. Форма Псалтирі у вигляді п'яти частин, що нагадує П'ятикнижжя,^[49] і її зміст, у сенсі свідомого групування псалмів за тематичною ознакою,^[50] є вагомими аргументами на користь переконання, що ПП були включені в книгу свідомо, оскільки вони гармонічно вписуються в її основне завдання – сформувати образ поклоніння та життя, який би відповідав Торі. По-друге вони узгоджуються з повчальним компонентом – навчити читачів, що означає жити відповідно до настанови Господньої, закликають до наслідування, роздумів над законом Господнім та покорі Господу як царю, а такий образ життя передбачає конфлікт з образом життя нечестивих, і це наявне у ПП.^[51] Нарешті, ПП узгоджуються з головними богословськими ілюстраціями Псалтирі, мета яких ствердити Господа царем та закликати до вірності Йому. Кіт Баркер стверджує, що богословські ілюстрації ПП містять наступне:

По-перше, прокляття спрямоване до Яхве, визнаючи Його правителем та справедливим суддею над всім творінням. Завдяки цьому воно «віддає відплату» Яхве та виключає будь-які дії особистої помсти. По-друге, прокляття базується на бажанні прославити Яхве, визнаючи, що Його репутація під питанням, якщо несправедливість не буде покарано. По-третє, прокляття визнає статус Яхве як Господа завіту і закликає на підставі Його завітних обітниць. Нарешті, прокляття є актом вірності, оскільки псалмоспівець шукає прихистку у Яхве і дистанціюється від грішних.

Таким чином, псалми прокляття запропоновані читачу як праведна відповідь на подібні ситуації. Вони узгоджуються з головними ілюстраціями Псалтирі про правління Яхве та служать моделлю відповіді, яка вшановує Його як Царя серед жорстокого пригноблення.^[52]

Запропонований огляд дає змогу уточнити існуючі підходи до ПП, розкриває їх підґрунтя та натякає на можливі наслідки їх використання. Розуміння ПП як праведної відповіді на ситуації несправедливості по відношенню до вразливих та незахищених, а також як до інструменту навчання народу Божого правильній реакції у схожих ситуаціях відкриває можливість застосування цих текстів у пастирській практиці сучасних українських церков в умовах безпідставної агресії проти України. Наступний розділ пропонує деякі шляхи такого використання.

^[48] Barker, *Imprecation as Divine Discourse*, 132–33.

^[49] Gordon J. Wenham, *Psalms as Torah: Reading Biblical Song Ethically*, Studies in Theological Interpretation (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2012).

^[50] Barker, *Imprecation as Divine Discourse*, 109–11.

^[51] Barker, 134.

^[52] Barker, 135.

ПСАЛМИ ПРОКЛЯТТЯ: ЗАСТОСУВАННЯ

В цьому останньому розділі я спробую окреслити спосіб застосування ПП в умовах травматичного досвіду агресивної війни РФ проти України. Я спочатку зупинюсь на базовій умові використання ПП: це має бути молитва безсилих про справедливість. Далі я звернусь на стратегії прочитання псалмів прокляття – наслідування (*mimesis*). В кінці будуть запропоновані елементи, які можна використовувати при молитві в душі псалмів прокляття.

Псалми прокляття – молитва безсилих про справедливість

◆ З самого початку слід наголосити, що головною умовою використання ПП у пастирських ситуаціях має бути те, що безсилі або вразливі звертаються з проханням про відновлення справедливості або відплату. Як говорить Джон Дей, «В умовах тривалої несправедливості, заскорузлої ворожнечі і масштабного пригнічення віруючим завжди доречно проголошувати прокляття проти ворогів чи закликати до удару боже-ственної помсти. Сьогодні в деяких обставинах заклики до Бога про Його прокляття чи помсту є доречними».^[53] Саме тому, звернення до ПП для збагачення особистої чи спільної молитви в умовах травми, набутої при зіткненні з жахами війни є доречним.

Помста Бога – це прояв Його гніву та ревності щодо втілення Його цілей справедливості та свободи. Слід взяти до уваги слова Волтера Брюгге-мана про зв'язок помсти та співчуття. З його точки зору помста – це зворотній бік співчуття, оскільки Бог стає на бік своїх партнерів. Бог діє на стороні вірних (Пс. 58:10-11) а також бідних (Іс. 35:4-6) та нужденних. Разом з тим треба усвідомлювати, що Його співчуття не обмежується ними. Брюггеман наголошує: «Божа помста не є самоціллю. Вона є необхідною для встановлення справедливого правління».^[54] Тому при зверненні до досвіду, відображеному у ПП, необхідно ставити в центр репутацію Бога, а не свою власну.

Молитви, що містять відозву про відплату, хоча і походять із особистих або колективних обставин, тим не менш цілком конкретно фокусуються на величі та славі Бога. Автори моляться, щоб вороги були посоромлені і через це всі вірні надихнулися б цим та прославили б Бога, Його ім'я стало б відомим оточуючим народам. Гнів може бути викликаний руйнуванням наших планів і неможливістю їх досягнути, однак це не та причина, яка може обґрунтувати наші молитви в душі ПП. Тестом має бути питання – чия репутація хвилює нас у цей момент, Божа чи

^[53] Day, *Crying for Justice*, 15-16. Цит. за Barker, 131.

^[54] Brueggemann, *Praying the Psalms*, 71.

особиста. Якщо наша відповідь вказує на Бога, тоді такий гнів є цілком оправданим.

З цим також пов'язаний і такий мотив як відозва до того, про що піклується Бог. Тобто, якщо наша молитва фокусується на відновленні справедливості, відплаті сильним, які зловживають своїм положенням, ми виступаємо проти поневолення і пригноблення безсилих – це означає, що ми обираємо сторону Бога і піклуємось про те, що є цінним для Нього. Тут також можна казати не про ситуативну ненависть до актів несправедливості, а про системне несприйняття всього того, що Бог отожднює як нечестиве. Це системна гидливість та несприйняття шляху та цінностей нечестивих. Зворотнім боком цього буде любов та емпатія до людства як до носіїв образу Божого. Така емпатія перетворюється на ненависть, гнів та протест всякий раз, коли руйнується Божа справедливість, гармонія і руйнується образ Божий в інших.

Стратегія прочитання псалмів прокляття – наслідування

◆ Як було вказано у розділі про рецепцію ПП, наявність цих текстів у біблійному каноні наводить на думку про їх дидактичну функцію – навчити, як діяти у подібних ситуаціях, залишаючись при цьому на шляху віри та послуху Господу. В такому випадку базовою стратегією прочитання ПП має стати принцип наслідування (мімесіс). Псалтир загалом заохочує читачів до обрання шляху Господа (Пс. 1) і покорі Йому як Царю (Пс. 2).

Дослідники звертають увагу на те, що кількість псалмів плачу зменшується по мірі просування до кінця Псалтирі.^[55] Це означає, що хоча плач та страждання є частиною нашої реальності, кінцевим словом є хвала Господеві. Тобто подолання травматичного досвіду через звернення до Бога про справедливість є нормальним шляхом наслідування біблійним авторам. Противники використання ПП вказують на те, що бажання помсти може бути руйнівним для особистості чи навіть етносу. З цим складно сперечатися. Можливо біблійні автори добре розуміли це і замість власної помсти обирали інший шлях – вони давали Богові можливість вирішити їх проблеми, а не брати їх вирішення у власні руки. Звернення до Бога завіту про захист та відплату спирається на Його завітні обітниці та гарантії (Зах. 2:8).

Продуктивне використання ПП задля здолання травматичного досвіду вимагає подолати упередження щодо емоційних реакцій, які ми споглядаємо у ПП, та засвоїти емоційну мову цих псалмів. Ми вже вказували, що люди, які знаходяться у ситуаціях, близьких до ситуацій

^[55] James Hely Hutchinson, "The Psalms and Praise", in *Interpreting the Psalms: Issues and Approaches*, ed. David G. Firth and Philip S. Johnston (Leicester, UK: IVP, 2005), 85-100.

авторів ПП, мають законну причину гніватись та виражати свій біль. Більш того, вони можуть ідентифікувати ворогів, які стали причиною їх втрат та страждань. Тому звернення до пристрасної мови псалмів є цілком виправданим та необхідним. До того ж, деякі прояви гніву та емоційності мають терапевтичний вплив на тих, хто страждає. Заперечення чи витіснення гніву може мати зворотній ефект, оскільки це заганяє психологічну травму вглиб людини, яка продовжує гніватися на Бога, обставини, інших всередині себе. Як тільки людина змогла ідентифікувати причину свого болю та страждань, це відкриває можливість позитивних зрушень в бік здолаття болю та його творчої трансформації на збудування себе та відродження надії. Наслідування біблійній мові та використання широкого емоційного спектру текстів Псалтирі допомагає творчо трансформувати травматичний досвід.

Практичні аспекти молитви про відплату^[56]

◆ Молитва в руслі псалмів прокляття може використовуватися в особистій духовній практиці і під час зустріч спільноти. Спільнотне використання ПП, їх публічне прочитання у зібранні може допомогти членам громади передати свій гнів та біль Богові, довіривши Йому вирішення тієї ситуації, в який опинився народ в цілому. Як було зазначено вище, ПП можуть стати зразком того, як спільнота має реагувати на подібні ситуації, яким чином необхідно формулювати своє прохання, та як довіритися Богові в тому, що Він здійснить все відповідно до Його благої волі.

Якщо ж мова йде про особисту практику, то тексти ПП можна використовувати в якості зразка для написання власної молитви.^[57] Цей акт – написання та прочитання власної молитви про відплату – може допомогти назвати причини болю, ідентифікувати їх уособлення, а також може послужити інструментом трансформації болю та гніву. Звернення до Бога про відплату може означати визнання власної неспроможності подолати ворогів та виправити вселенську несправедливість. Такий крок має і терапевтичний вплив, оскільки ми припиняємо турбуватися про те, що виходить за межі наших сил та повноважень. Відбувається зміщення відповідальності та передача її у руки Бога. Відплата належить Богові, і це є фундаментальним твердженням. Акт передачі помсти Богові є одночасно актом глибокої віри, як про це говорить Брюггеман. Він наголошує, що власне бажання помсти треба визнати, сформулювавши його якомога сильніше, та передати його провидінню та мудрості Бога, який сам у свій час звершить правосуддя.^[58] Але це означає, що ми

^[56] Пропозиції запозичені у Nehrbaas, *Praying Curses*.

^[57] Цю думку я зустрів на персональній сторінці Еріка Олденбурга, який певний час працював директором Талботської програми університету БЮЛА в Київській богословській семінарії.

^[58] Brueggemann, *Praying the Psalms*, 67–68.

маємо бути готові до того, що Бог буде діяти не за нашими лекалами та розкладом. Віра – це про здібність покластися на мудрого, люблячого, суверенного та справедливого Бога.

Жалоба має чітко формулювати те, стосовно чого ми очікуємо справедливих дій Бога. Автор вказує, що вороги «чатують на його душу» чи «лихо мені замишляють» (Пс. 35:4), вказує на «свідків неправдивих» (35:11), нечестиві судді не говорять правду, виношують у серці несправедливість, судять криво (57:2-4). Фокус допомагає зробити молитву більш пристрасною, оскільки те, про що ми молимося отримує обличчя, форму та конкретні прояви. Саме тому безпідставною та необґрунтованою є думка про те, що ПП – це молитва про відплату гріху, а не грішнику.. За такого підходу зло не має обличчя, воно занадто абстрактне, не персоніфіковане. Молитва стає формальною та в'ялою. І навпаки, коли ми чітко формулюємо свій біль, причини цього болю, коли ми локалізуємо зло в тих, хто є його дієвцями і прихильниками, це допомагає нам звільнитися від ненависті, безсилля і болю. Разом з тим треба визнати, що головна терапевтична цінність ПП полягає в тому, що вони допомагають визнати наявність гніву в людині замість того, щоб заперечувати його і витіснити на периферію свідомості. Але залишається відкритим питання – що робити після вираження емоцій. Які практичні дії повинна звершити людина, щоб творчо трансформувати свій біль у збудування?

Молитва в душі ПП може фокусуватися на руйнуванні планів нечестивих. Це те, що ми спостерігаємо у Псалтирі. Молитися згідно волі Бога – це молитися про зруйнування планів нечестивих та ствердження планів та правління Божого. Перше виключається другим. Разом з тим, молитва про зруйнування планів ворогів має містити визнання того, що вони також є людьми за образом і подобою Бога. Тому молитва про протверезіння тих, хто задіяний у їх здійсненні, може призвести до руйнування задуму і ствердження Божої волі у житті цих людей попри їх початкові бажання.

Список літератури

- Anderson, Gary A. 'King David and the Psalms of Imprecation'. *Pro Ecclesia: A Journal of Catholic and Evangelical Theology* 15, no. 3 (2006): 267–80.
- Barker, Kit. *Imprecation as Divine Discourse: Speech-Act Theory, Dual Authorship, and Theological Interpretation*. *Journal of Theological Interpretation Supplement* 16. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2016.
- . 'Psalms of the Powerless: A Theological Interpretation of Imprecation'. In *Stirred by a Noble Theme: The Book of Psalms in the Life of the Church*, edited by Andrew G. Shead, 205–29. Nottingham: Apollos, 2013.
- Broyles, C. C. 'Psalms of Lament'. In *Dictionary of the Old Testament Wisdom, Poetry & Writings*, edited by Tremper Longman III and Peter Enns, 384–99. A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship. Downers Grove, IL: IVP Academic, 2008.
- Brueggemann, Walter. *Praying the Psalms: Engaging Scripture and the Life of the Spirit*. 2nd ed. Eugene, OR: Cascade, 2007.

- . *The Message of the Psalms: A Theological Commentary*. Minneapolis: Augsburg, 2007.
- Bullock, C. Hassell. *Psalms: Volume 2*. Teach the Text Commentary Series. Grand Rapids, MI: Baker Books, 2017.
- Carroll R., M. Daniel, and J. Blair Wilgus, eds. *Wrestling with the Violence of God: Soundings in the Old Testament*. Bulletin for Biblical Research Supplement 10. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2015.
- Cowles, C.S., Eugene H Merrill, Daniel L Gard, Stanley N Gundry, and Tremper Longman. *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*. Grand Rapids, MI: Zondervan, 2003.
- Davies, W. W. 'The Imprecatory Psalms'. *The Old and New Testament Student* 14, no. 3 (1892): 154–59.
- deClaissé-Walford, Nancy L. 'The Theology of the Imprecatory Psalms'. In *Soundings in the Theology of Psalms: Perspectives and Methods in Contemporary Scholarship*, edited by Rolf A. Jacobson, 77–92. Minneapolis, MN: Fortress, 2008.
- Gilbert, Pierre. 'The Function of Imprecation in Israel's Eighth-Century Prophets'. *Direction* 35, no. 1 (Spring 2006): 44–58.
- Gillingham, Susan. *Psalms through the Centuries*. Vol. 1. Blackwell Bible Commentaries. Chichester: Wiley-Blackwell, 2012.
- Hutchinson, James Hely. 'The Psalms and Praise'. In *Interpreting the Psalms: Issues and Approaches*, ed. David G. Firth and Philip S. Johnston, 85–100. Leicester, UK: IVP, 2005.
- LeMon, Joel M. 'Saying Amen to Violent Psalms: Patterns of Prayer, Belief, and Action in the Psalter'. In *Soundings in the Theology of Psalms: Perspectives and Methods in Contemporary Scholarship*, edited by Rolf A. Jacobson, 93–109. Minneapolis, MN: Fortress, 2008.
- Nehrbass, Daniel Michael. *Praying Curses: The Therapeutic and Preaching Value of the Imprecatory Psalms*. Eugene, OR: Pickwick, 2013.
- Strawn, B. A. 'Imprecation'. In *Dictionary of the Old Testament Wisdom, Poetry & Writings*, edited by Tremper Longman III and Peter Enns, 314–20. A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship. Downers Grove, IL: IVP Academic, 2008.
- Stuart, Douglas. 'Curse'. In *Anchor Bible Dictionary*, edited by David Noel Freedman, 1:1218–19. New York: Doubleday, 1992.
- Terrien, Samuel. *The Psalms: Strophic Structure and Theological Commentary*. Eerdmans Critical Commentary. Grand Rapids, MI; Cambridge, UK: Eerdmans, 2003.
- Trible, Phyllis. *Texts of Terror: Literary-Feminist Readings of Biblical Narratives*. London: SCM, 2002.
- W. A. Jarrel. 'The Imprecatory Psalms'. *Review & Expositor* 19, no. 4 (1922): 460–64.
- Wenham, Gordon J. *Psalms as Torah: Reading Biblical Song Ethically*. Studies in Theological Interpretation. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2012.
- . 'Ethics of the Psalms'. In *Interpreting the Psalms: Issues and Approaches*, edited by David G. Firth and Philip S. Johnston, 175–94. Leicester, UK: IVP, 2005.
- Бонхеффер, Дитрих. *Псалтирь – Библейский молитвенник. О душепопечении*. М.: Центр 'Нарния', 2006.
- Льюис, К. С. 'Размышления о псалмах'. В *Собрание сочинений К. С. Льюиса*, 8:267–336. М.; СПб: Фонд о. Александра Меня; Библия для всех, 2000.